

УДК 711.459.6 711. 122

*к. арх., доцент Лукомська З. В.,
кафедра архітектурного проектування Івано-Франківського
національного технічного університету нафти і газу*

РОЗПЛАНУВАЛЬНО-ПРОСТОРОВА СТРУКТУРА ІСТОРИЧНОГО МІСТА ЄЗУПОЛЯ ПЕРІОДУ XVII СТ.

Анотація: розкрито цінність об'ємно-розпланувальної структури історичного міста Єзуполя Івано-Франківської області, якій притаманні риси містобудування періоду раннього бароко. Презентовано схему реконструкції розпланувальної структури міста на період XVII ст., коли воно було одним із найрозвинутіших міст Покуття.

Ключові слова: історичне місто Єзупіль, історична розпланувальна структура, цінний містобудівний об'єкт, епоха бароко.

Постановка проблеми

На території Західної України збережено чимало історичних міст, які можемо зарахувати до числа об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України та Європи. Значна частина з них розвинулась у період XVII – XVIII ст., коли розбудова територій західноукраїнських земель відбувалась під впливом архітектурно-містобудівних традицій Італії, Франції, Австрії, Німеччини, Чехії [1, 2].

Розглянувши містобудівні утворення згаданого періоду на території Івано-Франківської області, було виявлено, що частина із них розглядалась як об'єкти історико-архітектурної спадщини та не були предметом комплексного дослідження композиційної та розпланувально-просторової структур історичних міст, а частина об'єктів взагалі опинилась поза увагою архітектурно-містобудівних наукових досліджень [3]. Серед таких об'єктів: Станіславів (Івано-Франківськ), Єзупіль, Маріямпіль, Калуш, Городенка, Чернелиця, Гвіздець, Більшівці, Отинія та ін. [4, 5]. У період XVII – XVIII ст. ці об'єкти мали значні статуси, відігравали ключову роль у історико-містобудівному розвитку регіону [6, 7]. На даний час майже всі вони втратили первісний статус, а цінність навіть існуючих визначних об'ємно-просторових елементів історичних міст є применшена.

Виклад основного матеріалу

У даному дослідженні представляємо смт Єзупіль Тисменицького району Івано-Франківської області, яке розташоване в межиріччі ріки Дністер та ріки Бистриці [7].

Історичне місто Єзупіль досягло найбільшого розквіту у період XVII ст., розбудовувалось магнатською родиною Потоцьких за принципами ренесансно-барокових містобудівних теорій Європи.

Єзупіль є прикладом реалізації прогресивних європейських містобудівних теорій XVII – XVIII ст. Розглянутий містобудівний об'єкт відповідає урбаністичній моделі міста-резиденції, суть якої полягає у принципі розташування середмістя поєданого із замком. Така модель з'явилась на території колишньої Речі Посполитої в другій половині XVI ст. і застосовувалась у різних варіантах просторових вирішень. Нова оригінальна і незвичайна концепція форми, ролі і функції, яку часто зустрічаємо у цей період залишила по собі багатство накопичених культурних цінностей у наступних століттях.

Рис. 1. Історичні та сучасні зображення міста Єзуполя: Домініканський костел (сер. XVII ст.); забудова ринкової площі.

Характерні риси ренесансно-барокової урбаністики і сьогодні прослідковуються у розпланувальній структурі колишнього значного міста

Єзуполя (рис. 1). У процесі дослідження було проведено ідентифікацію втрачених цінних історичних елементів первісного міста, яке розвинулось у період XVII ст. та складалось із: середмістя з приринковими кварталами, укріпленого замку – резиденції, монастирського комплексу, оборонної системи із в'їзними брамами, розвинених передмість [8, 9]. На сучасному етапі розвитку селища міського типу збереженими є незначні фрагменти колишньої об'ємно-розпланувальної структури, які є під загрозою знищення.

Історичне місто Єзупіль до цього часу не було предметом комплексного архітектурно-містобудівного дослідження. Виконані до тепер історичні та поодинокі мистецькі дослідження розкривають тільки фрагментарно особливості історичного розвитку міста, його виникнення та цінність архітектурного середовища.

На даний час існує комплекс проблем пов'язаних із дослідженням історико-містобудівного розвитку Єзуполя та відтворенням цінної розпланувально-просторової структури його історичного ядра. Більшість цінних елементів історичного середовища на сьогоднішній день не мають відповідного статусу, не є інвентаризовані, паспортизовані, тобто більшість історичних об'єктів потребують проведення робіт з виявлення, ідентифікації, наукового вивчення, класифікації, інвентаризації та паспортизації нововиявлених пам'яток архітектури.

У науковій роботі презентуємо спробу реконструкції історичної розпланувальної структури міста, яку виконуємо методом порівняльного аналізу існуючого стану забудови і розпланування міста Єзуполя та картографічних матеріалів періоду XVIII – XIX ст.

1. Історико-містобудівний розвиток міста Єзуполя.

Місто Єзупіль виникло на території давнішого села Чешибіси, про існування якого перша письмова згадка датована 1435 роком [10. с. 20]. Із історією села та походженням його назви пов'язані численні версії науковців. Цінним першоджерелом, що стосується історичного розвитку міста є монографія про Єзупіль Олександра Чоловського [6].

У 1598 році місто стає власністю родини Потоцьких, які причинились до його найбільшого розквіту. В цей період Яків Потоцький, отримавши Тисменицю з прилеглими селами, став називатись "паном на Єзуполю та Тисмениці". Живучи з родиною в Єзуполі, він почав будівництво нового замку в північно-східній частині містечка. А в реєстраційному документі 1600 р. зафіксована інформація про зобов'язання Потоцького власним коштом збудувати мурований костел і монастир на пагорбі, де знаходився давній чешибіський замок [10. с. 29].

Маємо відомості, про те що на період 1637 р. довкола міста були вали, а вода з ріки Бистриці та навколишніх ставків стікала в рів, який оточував Єзупіль з усіх боків. На в'їзді зі сходу та заходу стояли дві брами. Біля східного в'їзду на куті, по праву руку стояв монастир, зліва, ближче до брами – замок. А на протилежному боці середмістя, на заході була – церква. Центр містечка творив ринок з ратушею, близький до квадрата, за ним вздовж валів йшли вулички, звані “затилами”. На зовні, за брамами, розкинулись передмістя: на схід – Піскоглоди, на захід – Галицьке і Трошкове. Замок і монастир були обнесені валами, і тільки через підйомні мости можна було потрапити до них. Крім того замок і монастир мали добрі укріплення, тож могли оборонятись навіть в разі, якщо містечко було би захоплене ворогами. Минаючи глибокий рів, який відділяв замок від міста, через браму можна було потрапити на невеличке замкове подвір'я, на яке виходили вікна кімнат. Назовні в замкових стінах виднілися бійниці. Сам замок був одноповерховий, збудований з цегли та каменю, у плані близький до квадрату. З чотирьох його боків були вибудовані вежі, з яких відкривався чудовий вид на околицю. Дві міські брами були збудовані з каменю і мали приміщення для варти. Як замок так і монастир відділяли від містечка невеликі однак глибокі ставки [11].

Домініканський монастир на рубежі XVI ст. – XVII ст. поступово перебудовувався із дерев'яного в мурований. В 1648 році закінчилось його будівництво. До цього часу було зведено житлову споруду монастиря та костел Успіння Присвятої Діви Марії, який є тринавною базилікою та має стилістичні особливості періоду раннього бароко. Фронтон споруди поєднаний із вежею. В підземеллі костелу знаходились три склепи. Історичні описи вказують на те, що Єзупільський костел виконував роль мавзолею поховань родини Потоцьких. В костелі було п'ять коштовно оздоблених віктарів. Була при костелі багата бібліотека. Частина вільної території від ставка слугувала за цвинтар. Все монастирське подвір'я оточував мур.

У 1648 р. містечко в числі інших галицьких фортець було здобуте козаками, від чого звичайно постраждала забудова міста. У 1651 р. помер власник міста гетьман Микола Потоцький, а успадкував місто його син Микола з іменем якого пов'язуємо період найбільшого економічного та містобудівного розвитку міста, це - звільнення для міщан від податків та мит, надання прав ремісникам об'єднуватись у цехи, право на проведення щотижневих торгів. У цей період Єзупіль намагався конкурувати із фортецею у Станіславові, але татарська навала 1676 року привела до нового запусіння Єзуполя і за оцінками істориків містечко вже більше ніколи не піднялось на таку економічну висоту, як до приходу чужинців [10. С. 33 - 39].

2. Існуючий стан історичного ядра колишнього міста Єзуполя.

На жаль, на даний час на території колишнього ядра історичного міста Єзуполя збереженими є тільки невеликі елементи розпланувальної структури періоду XVII ст., елементи оборонної системи у вигляді значних підвищень по рельєфу та споруди колишнього монастиря Домінікан із костелом Успіння Пресвятої Діви Марії.

У процесі дослідження та виявлення первісних складових колишнього міста чільне місце належить збереженим елементам колишньої оборонної системи, які і сьогодні домінують у розпланувальній структурі селища. А саме – залишки історичних валів періоду XVII ст. і ровів, які оточували історичне середмістя, добре проглядаються на місцевості та дають можливість із впевненістю визначити місце первісної локації середмістя Єзуполя. Також простежуються залишки кам'яної кладки у місці розташування західної брами.

Ключовим збереженим об'ємно-планувальним елементом з періоду XVII ст. є споруда домініканського монастиря із костелом Успіння Присвятої Діви Марії. Впродовж свого існування цей комплекс зазнав чимало змін, які стосуються функціонального зонування споруд і території та незначних змін у об'ємно-планувальній структурі споруди костелу. Первісно комплекс монастиря складався із костелу, житловою споруди із келіями, що примикає до костелу під прямим кутом, дзвінниці, цвинтаря та ряду допоміжних виробничих приміщень. Весь комплекс був обнесений мурованою огорожею. На даний час об'ємно-планувальна структура костелу та внутрішнє оздоблення зазнали деяких втрат, але технічний стан його є задовільним. У колишній монастирській споруді розташувався лікувальний заклад, вона також перебуває у задовільному стані, а відсоток змін її об'ємно-планувальної структури є незначним. Нажаль повністю втраченою на даний час є монастирська дзвіниця, цвинтар та огорожа.

Місце розташування мурованого замку XVII ст. – резиденції власників міста – можемо встановити за допомогою історичних картографічних матеріалів та історичних описів (Рис. 2, 3). На місці колишнього оборонного чотирикутного вежевого замку розташовується сьогодні палацок родини Дідушицьких, що походить із періоду XIX ст., але територію парку, що примикала до замку можливо ідентифікувати на місцевості.

Важливу роль у процесі ідентифікації елементів первісної розпланувально-просторової структури міста Єзуполя відіграють частково збережені межі історичних приринкових кварталів та колишній історичний торговий “волоський шлях” – сьогодні – вулиця С. Бандери та інші історичні вулиці. До такого висновку приходимо співставивши історичні картографічні

матеріали, головною з яких є кадастрова карта 1847 року (Рис. 3), із сучасною топогеодезичною підосновою міста.

Рис. 2. Єзупіль. Історична карта періоду імперії Габсбургів (1763 - 1787 рр..) Фрагмент [12].

3. Реконструкція історичної розпланувальної структури міста Єзуполя.

У дослідженні представляємо схему реконструкції історичної розпланувальної структури міста на період XVII ст. із зазначенням збережених та втрачених об'ємно-планувальних елементів, яку складено опираючись на історичні картографічні, іконографічні та описові матеріали.

Базовими елементами при проведенні робіт з ідентифікації виступають існуючі цінні елементи історичного міста: домініканський монастир (1597 - 1651), фрагменти квартальної ринкової забудови, елементи розпланувальної структури у вигляді вулиць та доріг, фрагменти рельєфу: залишки валів та ровів, які первісно оточували все місто та розмежовували середмістя, замок, монастирський комплекс та передмістя, водойми. Очевидно, колишні земляні укріплення доповнювали природній рельєф і саме цей чинник був вирішальним

при локації середмістя у період XVII ст. після повного знищення татарами попереднього міського утворення.

Ядром розпланувальної композиції середмістя виступала чотирикутна наближена до квадрату площа ринку розміром 115 x 115 м із квартальною забудовою, через яку проходив так званий “волоський” торговельний шлях зі Львова у Волощину. До ринкової площі примикала також наближена до квадрату укріплена територія резиденції власників міста. Вся територія середмістя була оточена потужною оборонною системою із двома в’їзними брамами. Про конструкцію оборонної системи маємо дуже скупі відомості, тому припускаємо, що це були дерев’яно-земляні укріплення із мурованими в’їзними брамами.

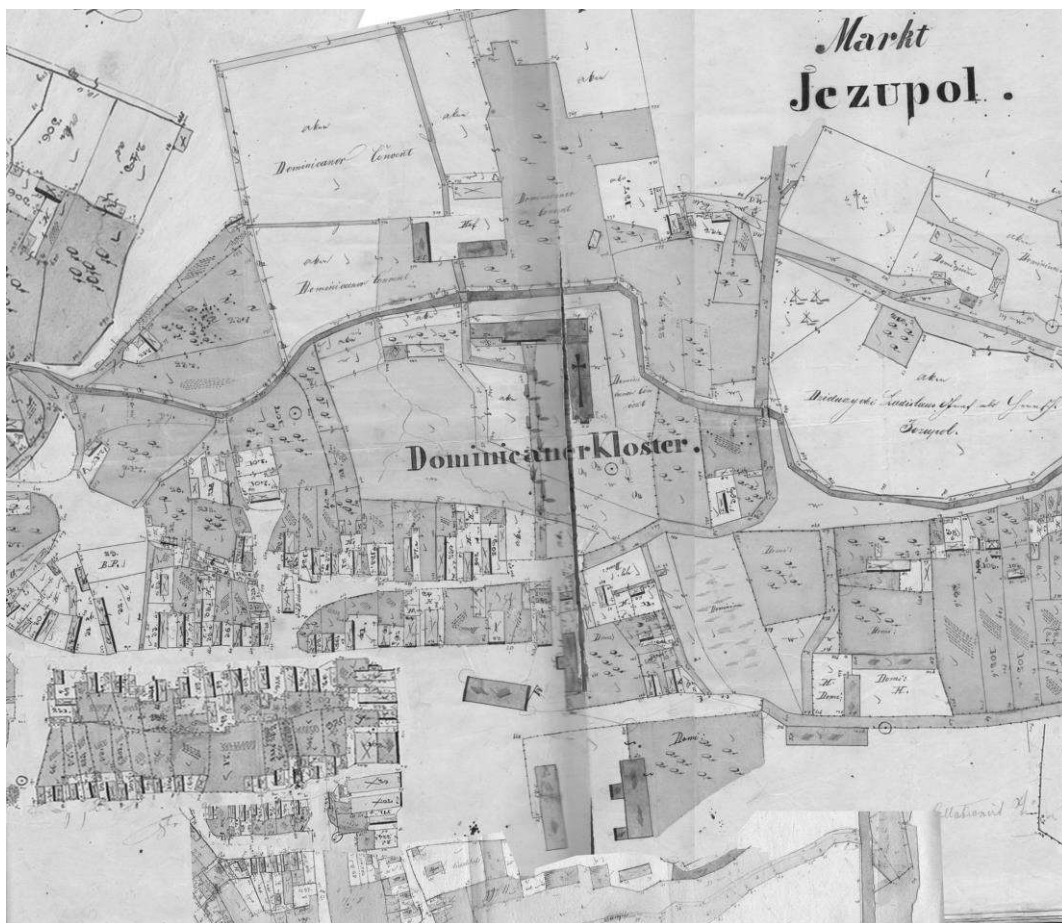

Рис. 3. Кадастрова карта Єзуполя 1847. Фрагмент.

Домініканський монастирський комплекс відігравав роль окремого об’ємно-планувального елемента за рахунок укріплень, які розділяли його із середмістям, але в той же час існував стійкий композиційно-просторовий зв’язок між ними, який дуже добре простежується і сьогодні. Навколо міських валів були розвинені середмістя.

На основі проведеного планувального аналізу та натурних обстежень складаємо схему реконструкції історичної розпланувальної структури міста Єзуполя на період XVII ст. (Рис. 4).

Висновки

Дослідивши особливості історичного розвитку та розпланувально-просторові риси історичного міста Єзуполя можемо робити висновок про існування у XVII ст. на території цього містобудівного комплексу міста – резиденції, із компактною просторовою композицією, якій притаманні риси барокової архітектури. Найважливішу роль у формуванні розпланувально-просторової структури міста відігравала ландшафтна складова. Оскільки, територія для локування міста – резиденції родини Потоцьких – була обрана така, що її природний рельєф відіграв оборонну функцію.

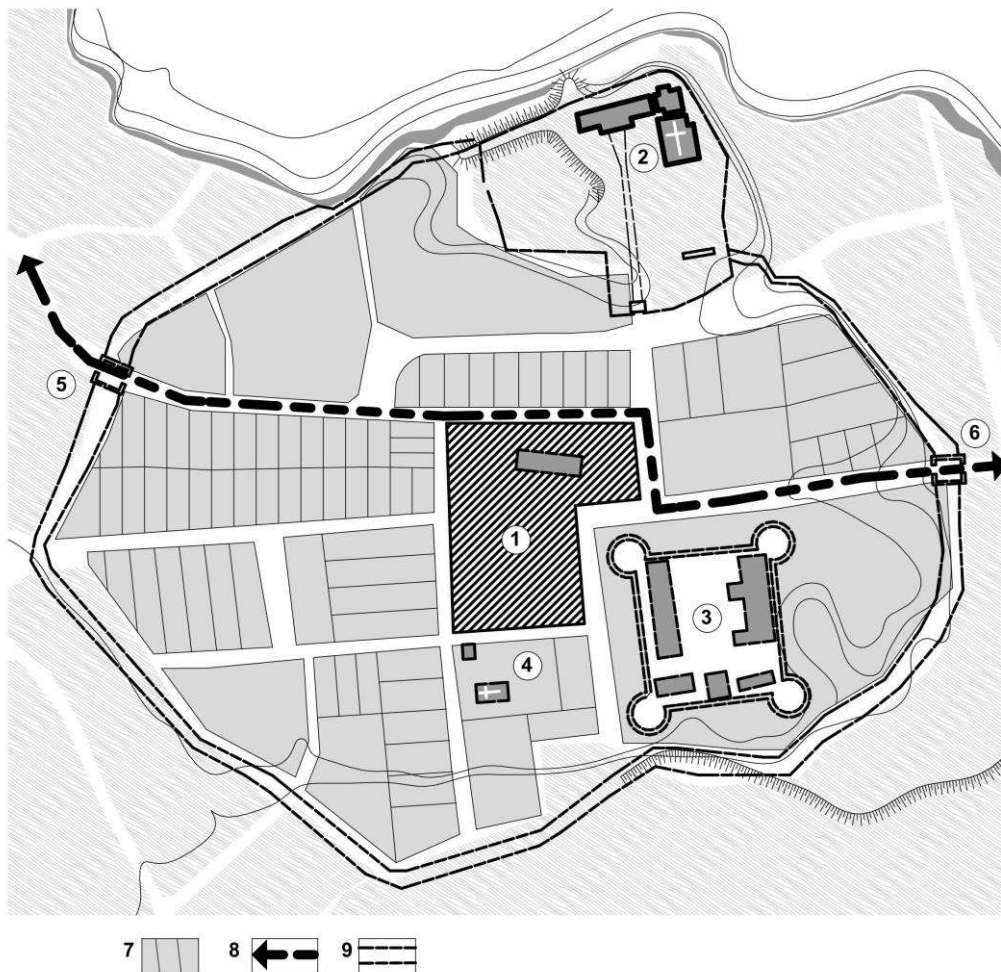

Рис. 4. Схема реконструкції історичної розпланувальної структури міста Єзуполя на період XVII ст.

Експлікація: 1. Територія ринкової площі; 2. Споруди домініканського костелу та монастиря; 3. Замок; 4. Територія української церкви; 5. В'їзна брама західна; 6. В'їзна брама східна; 7. Квартали житлової забудови; 8. Головний торговий шлях; 9. Межі оборонної системи міста.

На сучасному етапі розвитку особливості історичної цінної містобудівної композиції добре прочитуються на місцевості. Дослідивши історичні описові та картографічні документи та ідентифікувавши на місцевості розпланувальні елементи історичного ядра міста, нами проведено реконструкцію розпланувальної структури Єзуполя на період XVII ст.

Отже, на основі комплексу проведених досліджень можемо зарахувати історичне місто Єзупіль до містобудівних об'єктів з багатим історичним минулим, які презентують архітектурно-містобудівні особливості епохи бароко. Тому на сьогодні головною проблемою є пошук шляхів збереження історико-містобудівної спадщини, яка є під загрозою знищення.

Література:

1. Логвин Г.Н. Українське бароко в контексті європейського мистецтва / Г.Н. Логвин // Українське бароко та європейський контекст. – Київ:Наукова думка, 1991. – С. 10 – 23.
2. Лукомська З. Цінні барокові комплекси у сучасній об'ємно-розпланувальній структурі міст Тернопільщини // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн.збірник / Відпов. ред. М. М. Дьомін. – К., КНУБА, 2016. – Вип. 45. – С. 75 – 87.
3. Покуття. Історико – етнографічний нарис / [голов. ред. А. Королько; ПНУ ім. В. Стефаника]. – Львів: Манускрипт, 2010. – 455 с.
4. Лукомська З. Об'єкти містобудівної спадщини XVII – XVIII ст. на території Івано-Франківської області // Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій. Зб. наук. праць за результ. VII міжнародної конференції молодих науковців – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – Вип. 7. – С.172 – 186.
5. Смеречанський Р. Віків минулих твердь / Р. Смеречанський, О. Каглян, І. Миронюк, В. Никифорок. – Ів-Франківськ: Лілея-НВ – 2014. – 198 с.
6. Czolowski A. Dawne zamki i twerdze na Rusi Halickiej / A. Czolowski // TeKa Konserwatorska Galicyi wschodniej. – Lwow, 1892. – 70 s.
7. Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – 639 с.
8. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття XVI–XVII ст.: у 3 т. / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1992. – Т. 1. – С. 204 – 205.
9. Балінський М. Старожитня Польща... / М. Балінський, Т.Ліпінський. – Варшава, 1845. – Т. II, ч. 2. – С. 720.

10. Дейчаківський І. Єзупіль / Ігор Дейчаківський. – Івано-Франківськ, 1997. – 192 с.
11. Ульріх фон Вердум. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672...через королівство польське... / [переклав Іван Сварник]. – Жовтень. – №№ 9-10. – 1983. – с.100.
12. The First Military Survey (1763 - 1787) [Електронний ресурс] // Historical Maps of the Habsburg Empire. – 2016. - Режим доступу до ресурсу: <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/?bbox=2754850.21321229%2C6280582.193787748%2C2761376.0245021367%2C6283429.473091371>

Аннотация

В исследовании раскрыто ценность объемно-планировочной структуры исторического города Езуполя Ивано-Франковской области, которой присущи черты градостроительства периода раннего барокко. Представлена схема реконструкции планировочной структуры города на период XVII в., когда он было одним из самых развитых городов Покуття.

Ключевые слова: исторический город Езуполь, историческая планировочная структура, ценный градостроительный объект, эпоха барокко.

Abstract

in this article we reveal the value of shape and planning structure of the historic town Yezupil, situated on the territory of Ivano-Frankivsk region. This town has special urban features which are typical for early Baroque town-planning period. In this research we presented scheme of reconstruction of the planning structure of the town dated XVIIc. While that period it become one of the most developed cities of Pokuttia region.

Keywords: historical town Yezupil, historical planning structure, valuable town-planning object, Baroque.